

Степанюк Анатолій Фомич,

завідувач відділом дослідження проблем
кримінально-виконавчого законодавства
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України, доктор
юридичних наук, професор

ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ПОРЯДОК ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

До проблеми поводження з військовополоненими увага міжнародної спільноти була прикута ще з XIX сторіччя, що знайшло своє відображення у положеннях Гаазької конвенції 1899 року. Особливої гостроти дана проблема набула під час Першої світової війни, після якої за ініціативою Міжнародного Червоного Хреста було прийнято рішення визначитись з правилами поводження з військовополоненими, з тим щоб усунути ряд недоліків, притаманних окремим міжнародним документам у цій сфері (Гаазька конвенція 1907 р., Женевська конференція Міжнародного Червоного Хреста 1921р.). У результаті на дипломатичній конференції 27 липня 1929 року у Женеві було ухвалено Конвенцію про поводження з військовополоненими. Друга світова війна показала, що встановлені цим міжнародним документом правила все ще мають ряд прогалин і неточностей. Для їх усунення 12 серпня 1949 року був прийнятий такий міжнародний документ, як Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (у подальшому – Женевська конвенція), норми якої на сьогодні є обов'язковими для країн, що її ратифікували. 8 лютого 2006 року Верховна Рада України постановила дотримуватись Женевських конвенцій без будь-яких застережень.

З початком війни, розв'язаної 24 лютого 2022 року російською федерацією проти України, на території нашої держави з'явилися російські військовополонені. Через це виникла необхідність встановити правила поводження з ними. У результаті Кабінет Міністрів України 5 квітня 2022 року прийняв Постанову № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [1] (у подальшому – Порядок). У цілому дана Постанова відповідає такому міжнародному документу, як Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [2]. Разом із тим,

аналіз Порядку дає можливість виділити у ньому норми, які знаходяться у повній відповідності з Женевською конвенцією і такі положення, які Женевська конвенція не передбачає.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими у статті 21, передбачає можливість державі, що тримає в полоні, інтернувати військовополонених. Слово інтернувати має два значення: 1. Затримувати до закінчення війни громадян, війська, судна й т. ін. держави, що перебуває в стані війни, поселивши їх у певному місці в умовах обмеженої свободи. 2. Ізолювати, тимчасово арештовувати кого-небудь [3, с. 501].

Місцем для тримання військовополонених має бути табір. Стаття 3 Женевської конвенції вказує на те, що кожний табір військовополонених безпосередньо підпорядковується відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, що тримає в полоні.

Військовополонені зобов'язані не виходити за встановлену межу табору, в якому їх інтерновано, або, якщо цей табір огорожено, не виходити за огорожу. У статті 21 Женевської конвенції чітко сказано, що військовополонених не дозволяється тримати в ізоляції, тобто йдеться лише про перше значення слова інтернувати, а саме: військовополонені мають бути поселені у певному місці (таборі) без ізоляції, яка характерна для місць ув'язнення. Більш того, стаття 22 Женевської конвенції містить норму, згідно з якою не слід взагалі розміщувати військовополонених у в'язницях. Таким чином, виходить, що військовополонені за своїм статусом – це особи, які обмежені волі, а не позбавлені волі. На перший погляд на цих позиціях стоїть і Кабінет Міністрів України, який визначився з тим, що полон – це тимчасове обмеження свободи особи, яка підпадає під одну з категорій осіб, наведених у статті 4 Женевської конвенції, та яка брала участь у воєнних діях, з метою недопущення її до подальшої участі в таких діях [1].

Уявлення про те, що таке обмеження волі можна отримати, коли звернутись до ст. 61 Кримінального кодексу України, де сказано, що покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залучення до праці. На відміну від цього ізоляція є характерною ознакою позбавлення волі, яке знаходить свій прояв у поміщенні особи до кримінально-виконавчої установи закритого типу – виправної колонії (ст. 63 КК України, ст. 11КВК України. Ізоляція приводить до обмеження

таких прав і свобод: 1) свободи пересування; 2) вибору місця проживання; 3) вибору характеру і роду занять, місця роботи; 4) обмеження права визначати свій спосіб життя; 5) поміщення засуджених у середовище злочинців; 6) суттєве обмеження спілкування з людьми, які знаходяться на волі [4, с. 24].

Аналіз «Порядку тримання військовополонених» дає підстави зробити висновок, що Кабінет Міністрів України у ряді принципових моментів, наведених вище, визначився своєрідно, не так, як це передбачено Женевською конвенцією.

Насамперед, Женевська конвенція, як уже було зазначено, у ст. 3 вказує на необхідність підпорядкування табору для військовополонених відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, а це означає, що табір для військовополонених має бути підпорядкований Міністерству оборони України. Кабінет Міністрів України, не зважаючи на обов'язковість Женевської конвенції, вирішив це питання інакше, по аналогії з тим як це було за радянських часів, коли армійські структури передавали військовополонених органам, у віданні яких були ув'язнені, а саме НКВС [5, с. 224–228]. Стверджувати так дозволяє те, що постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. усуває Міністерство оборони від опіки над військовополоненими і визначає табір для тримання військовополонених, як установу, що утворюється Мін'юстом для розміщення та тримання військовополонених у період дії на території України воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [1]. Згідно з даною Постановою організаційна структура таборів визначається не Міністерством оборони, а Міністерством юстиції. При цьому Кабінет міністрів доручив Міністерству юстиції: визначити та перепрофілювати установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби під табори для тримання військовополонених; утворити дільниці для тримання військовополонених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби. Для порівняння, у доповіді Управління зі справ військовополонених НКВС СРСР від 15 листопада 1939 року «О состоянии лагерей для военнопленных и содержания военнопленных» поряд з констатацією недоліків, які мали місце при організації таборів для військовополонених, міститься інформація, що табори були створені на базі бувших будинків відпочинку [5, с. 234].

Женевська конвенція виходить з того, що місцями тримання військовополонених є табори, але ніяк не установи виконання покарань чи дільниці для тримання їх у виправних колоніях. Кабінет Міністрів України дає визначенні дільниці для тримання військовополонених, як окремого ізольованого приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також у слідчому ізоляторі Державної кримінально-виконавчої служби (далі – установа Державної кримінально-виконавчої служби), призначеного для тимчасового перебування військовополонених [1]. Якщо полон, як визначено у Постанові КМУ від 5 квітня 2022 р., – це тимчасове обмеження волі, то виникає питання, а чому військовополонені мають знаходитися у місцях позбавлення волі, ізольовані у виправних колоніях чи слідчих ізоляторах, тобто у кримінально-виконавчих установах закритого типу, де ізольовані позбавлені волі, адже Женевська конвенція не дозволяє тримати даних осіб в умовах ізоляції, виключає розміщення військовополонених у в'язницях? Натомість пункт 10 Порядку тримання військовополонених містить положення, згідно з яким режим тримання військовополонених у таборах повинен забезпечити їх ізоляцію від місцевого населення та виключити можливість їх втечі. Виходить, що Порядок тримання військовополонених в Україні не зовсім відповідає основоположним засадам Женевської конвенції у питанні стосовно розміщення військовополонених.

Постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. дає розуміння того, що за своєю не тільки організаційною, але й за просторовою структурою місце тримання військовополонених, це не табір, а виправна колонія з характерним ще з радянських часів поділом її на житлову і виробничу зони. Підтвердженням цьому є пункт 9 Постанови, де сказано, що у таборах виділяються дві ізольовані зони: житлова – для розміщення військовополонених, виробнича – для виконання ними роботи, а також ізольовані структурні дільниці: для карантину та діагностики, проведення індивідуальної роботи та адаптації, посиленого контролю та відправки.

На нашу думку, варто звернути увагу ще на один аспект. У статті 91 і 92 Женевської конвенції містяться норми, згідно з якими: ст. 91. Військовополонені, які після втечі, удалої в значенні цієї статті, знову потрапляють у полон, не несуть будь-якого покарання за попередню втечу. Ст. 92. Військовополонений, який намагається втекти і якого спіймано

до здійснення втечі, удалої в значенні статті 91, підлягає за цю дію лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву [2]. Такий же підхід застосований і у п.64. Порядку: за здійснення втечі або спроби втечі з полону військовополонені притягаються до дисциплінарної відповідальності [1]. Таким чином, втеча військовополоненого з окремого ізольованого приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також із слідчого ізолятора Державної кримінально-виконавчої служби тягне за собою дисциплінарну відповідальність. При цьому втеча з цих же місць позбавлення волі, осіб, позбавлених волі, згідно ст. 393 КК України карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Як видається, природня жага людини до волі не повинна мати наслідком кримінальне покарання. Прикладом для наслідування, як слід реагувати на втечу, дають Женевська конвенція і Порядок. Отже і до осіб, засуджених до позбавлення волі, бажано застосовувати такий же підхід, тобто у разі втечі чи спроби втечі до них має бути застосована не кримінальна, а дисциплінарна відповідальність.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітні 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Сундуrow Ф.Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности / Ф.Р. Сундуrow. Казань. Изд-во Казанск. ун-та, 1980. 216 с.

5. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. І.І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.